

UNIUNEA EUROPEANĂ

GUVERNUL ROMÂNIEI

Fondul Social European
POSDRU 2007-2013

Instrumente Structurale
2007-2013

OIOPSDRU

ACADEMIA ROMÂNĂ

Proiectul *Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate*

Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077

Sesiunea științifică

Perspective ale cercetării în științele socioeconomice și umaniste. Metode, strategii, competitivitate și competitivitate europeană

10 iulie 2015

Postdoctorand: Irina-Claudia Paraschiv

Domeniul: Filologie (Lingvistică)

Titlul proiectului: *Variația sintactică a verbului românesc. Diacronie și tipologie*¹

1. Preliminarii

Acest studiu este o cercetare de ansamblu realizată din dublă perspectivă, diacronică și comparativă, cu privire la realizările argumentale ale verbelor românești și la configurațiile oscilante în care se angajează acestea.

Pornind de la observația că, în limba veche (secolele al XVI-lea – al XVIII-lea), tiparele variante în care se angajau verbele erau mai bine reprezentate decât în limba actuală, vom analiza fenomenul de variație argumentală a verbului românesc în texte vechi românești originale și traduse, raportându-ne permanent la configurațiile menținute sau consolidate în uzul limbii actuale.

În acest demers, ne vom concentra asupra trei subtipuri de variație sintactică:

- (i) fenomenul exprimării / neexprimării obiectului direct (mai precis, cu ce verbe / în ce condiții este legitimată neexprimarea complementului direct, în contexte de tipul *Ion mănâncă fructe. / Ion mănâncă*)

¹ Această prezentare a fost realizată în cadrul proiectului „Cultura română și modele culturale europene: cercetare, sincronizare, durabilitate”, cofinanțat de Uniunea Europeană și Guvernul României din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, contractul de finanțare nr. POSDRU/159/1.5/S/136077

- (ii) realizarea ca nominal în dativ, respectiv în acuzativ a argumentului uman al verbelor bivalente (delimitarea clasei de verbe care au această particularitate și formularea unor posibile explicații prin comparația cu alte limbi);
- (iii) alternanțe pe care le prezintă verbele de percepție și psihologice.

Alternanțele argumentale au fost îndelung studiate pentru alte limbi în cadrul domeniului larg al realizărilor argumentale. S-a arătat că limbile diferă din punctul de vedere al exprimării alternanțelor argumentale. Existența acestora depinde de resursele morfosintactice ale fiecărei limbi în parte. Perspectiva comparativă cu alte limbi europene (romanice și germanice) ne va permite să determinăm ce caracteristici au variațiile studiate în română, definind astfel specificul ei tipologic.

2. Alternanțele argumentale. Câteva precizări

Structura sintactică reprezintă configurația proiectată de unitățile cu sens lexical, explicitând relația dintre verb și diferiții constituenți angajați în exprimarea propozițională. Verbele se organizează în mai multe clase sintactico-semantic, care stau la baza generalizărilor privind fenomenul realizării argumentale (a se vedea o descriere bogată pentru engleză la Levin 1993). Prin aceste generalizări se stabilește legătura dintre semantica unităților și structurile / fenomenele sintactice la care participă acestea, precum și diferențele de comportament sintactic dintre unități apropiate sau coerente semantic.

Structura argumentală a verbelor (numărul de constituenți și rolurile semantice atribuite acestora) este strâns legată de trăsăturile lor lexico-semantic.

Verbele se angajează în mai multe tipuri de variații sintactice, în care, prin schimbările de valență, se produce rearanjarea argumentelor.

Alternanțele argumentale angajează verbe din aceeași clasă semantică și sunt curent ilustrate prin perechi de exemple care conțin același verb și între care există o relație de incluziune sau de parafrazare. În sens larg, putem distinge între: **(a)** perechi de exemple între care nu există diferențe de sens; **(b)** perechi alternante care prezintă diferențe subtile de sens. Ilustrăm aceste situații prin câteva contexte din româna actuală.

(a)

- (1) Încarcă *mașina cu bagaje*. / Încarcă *bagajele în mașină*.
- (2) *Îmi urmează în meseria de doctor*. / *Mă urmează în meseria de doctor*.
- (3) *Mama îl strigă*. / *Mama strigă după el*.
- (4) *Zgomotele puternice sperie animalele*. / *Animalele se sperie de la zgomote puternice*.
- (5) Ion speră *ceva* / *la ceva*.

(6) *Mi-l amintesc. / Îmi amintesc de el.*

(7) *Coboară scările / pe scări.*

(8) *Cuiul pătrunde lemnul / prin lemn.*

(b)

(9) *Mă doare gâtul / Mă doare în gât.*

A pictat tabloul. / A pictat la tablou.

L-a lovit o piatră. / S-a lovit de o piatră.

3. Două cazuri de variație

Pană Dindelegan (2015), într-o analiză diacronică de ansamblu asupra variației sintactice a verbului românesc, a relevat că, deși tipologia alternanțelor verbale este aceeași cu cea din limba actuală, fenomenul a suferit modificări în două direcții: deși tipologia alternanțelor este aceeași cu cea din limba actuală, se constată, pe de o parte, restrângerea anumitor tipuri de alternanțe în sensul limitării / îmbogățirii inventarului de verbe care se angajează în aceste alternanțe și, pe de altă parte, fixarea la o configurație unică în cazul anumitor unități care în limba veche alternau între două scheme argumentale.

Ne vom opri în cele de urmează la două tipuri de alternanțe studiate în proiectul de față.

3.1. Variația dativ–acuzativ în exprimarea argumentului uman al verbelor bivalente

Prima variație la care ne vom referi privește marcarea argumentului intern [+Uman] ca nominal în acuzativ, respectiv ca nominal în dativ, în cazul verbelor cu două argumente, așa cum se observa, pentru limba actuală, în cazul verbului a ajuta – a se compara (10a) cu (10b):

(10) a. *Părerea ei **mă**_{AC} ajută (în tot ceea ce fac / la lămurirea unor neînțelegeri).* vs.

b. *Părerea ei **îmi**_{DAT} ajută (în tot ce fac / la lămurirea unor neînțelegeri).*

Perechi variante precum cele de la (10) apar mult mai frecvent în limba veche (în perioada dintre secolul al XVI-lea și mijlocul secolului al XVIII-lea) în cazul unui număr destul de restrâns de verbe și nu sunt asociate cu diferențe de sens. Particularitatea, în cazul verbelor în discuție, este înlocuirea în mare măsură a dativului prin acuzativ în limba modernă.

Analiza întreprinsă a arătat că variația pe care am semnalat-o anterior trebuie pusă în legătură cu tipurile de relații semantice pe care le exprimă în română cele două cazuri, acuzativul și dativul.

În textele de limbă veche, variația este înregistrată în cazul a aproximativ 20 de verbe (*a ajuta, a apăra, a asculta, a auzi, a batjocori, a crede, a împiedica, a învinge, a judeca, a lua aminte, a milui, a opri, a pizmui, a sluji, a supăra*), așa cum se observă în exemplul (11), extras dintr-un text din secolul al XVII-lea:

- (11) a. *și împlēt pământul și-l domniț de-l stăpâniț* (DPar.1683: II.6^v)
b. *Să stăpânească peștilor mării și pasărilor* (DPar.1683: II.6^v)

Pentru această variație din româna veche, conservată doar în mică măsură în româna actuală, s-a propus, în bună parte, explicația imitării modelului slavon, din care au fost traduse multe dintre textele păstrate și consultate în perioada analizată.

Totuși, particularitatea anumitor verbe bivalente de a prezenta variație diacronică între construcția cu dativul și configurația cu acuzativul sau de a-și marca obiectul prin dativ a fost observată și pentru alte limbi: franceză (Goyens 2000, Schøsler 2008 și bibliografia, Troberg 2008), germană, maghiară (Blume 1998) etc. Referirile la această variație privesc, în bibliografie, așa-numitele verbe dinamice „de (inter)acțiune” (Blume 1998, Schøsler 2008: 425).

Fenomenului marcării obiectului verbelor bivalente prin dativ, în loc de acuzativ, i s-a atribuit, tipologic, o natură necanonică, în strânsă legătură cu proprietățile interne ale predicatului care marchează cazual argumentele. Verbele din română menționate mai sus ca prezentând variația discutată sunt tranzitive necanonice (argumentul lor intern este greu de asociat cu un rol tematic specific, cu atât mai puțin, cu Pacientul); acțiunea pe care o exprimă nu se răstrânge / nu afectează direct participantul secundar la acțiune; această trăsătură, a tranzitivității slabe, poate explica, într-o anumită măsură, selecția dativului.

Dintre verbele menționate mai sus, numai *a ajuta* și, într-o măsură mai mică, *a sluji*, păstrează, în limba actuală, ambele tipare de construcție. Alte verbe au fost eliminate din limba standard (*a pizmui, a ponoslui*), dar sinonimele lor (*a invidia, a dușmăni; a ocări, a ponegri*) păstrează în limba actuală doar grila cu acuzativul².

Astfel, se poate afirma că româna și-a consolidat **poziția canonică** de marcarea a argumentului intern, reducând numărul verbelor bivalente cu argument uman în dativ (*a ajuta, a mulțumi, a răspunde, a zâmbi* etc.) la cele care presupun, într-o oarecare măsură, existența unei Ținte concrete sau abstracte.

Variațiile menținute în limba modernă, cu verbele *a ajuta, a sluji, a urma*, s-ar putea explica, într-o anumită măsură, prin natura **subspecificată** a argumentului intern al acestor verbe (în sensul

² Interesantă este situația verbului *a minți*, care apărea în limba veche în tipare variante cu dativul și acuzativul, iar, la mijlocul secolului al XX-lea, în limba populară, chiar și în structuri ditranzitive cu obiect indirect și obiect direct (*să vă minți nenea Ionuț o poveste*, Bota, în DLR), fixându-se în româna modernă la tiparul cu acuzativul (*a minți pe cineva*), spre deosebire de corespondentul din celelalte limbi romanice (unde are regim de dativ).

neexprimării unui anumit rol semantic univoc): obiectul poate fi interpretat ca Țintă a acțiunii (corespunzător semnificațiilor dativului), dar și ca Pacient „afectat” de acțiunea Agentului (corespunzător semnificațiilor acuzativului).

✓ **Rezultate parțiale:** Limba română veche prezintă un anumit tip de variație sintactică pierdută / eliminată aproape total din limba actuală, în favoarea (extinderii) acuzativului – variația în realizarea obiectului intern a verbelor bivalente ca dativ (obiect indirect), respectiv acuzativ (obiect direct). Comparația tipologică arată că variația de acest tip este întâlnită și în alte limbi, în special la verbele tranzitive (necanonice) „de interacțiune” (engl. *help and hindering verbs*). Româna elimină această variație aproape complet (o păstrează, cu diferențe de frecvență, doar *la verbele a ajuta / a sluji / a servi*), așadar consolidează modalitatea canonică de marcare (prin acuzativ) a argumentului intern al verbelor bivalente.

3.2. Variații în construcția verbelor de percepție

Verbele de percepție participă la configurații sintactice variate în care pot exprima percepții directe sau indirecte. În procesul de percepție directă, datele vizuale / auditive etc. sunt asimilate ca urmare a capacității senzoriale inerente pe care o posedă receptorul. Procesul de percepție indirectă (fizică / cognitivă) presupune o interpretare a datelor obținute senzorial, se bazează așadar pe mecanisme de inferență și deducție.

Caracteristică pentru verbele de percepție este disponibilitatea combinatorie foarte largă: verbele de percepție exprimă stări sau acțiuni care se pot raporta la *entități sau la alte acțiuni sau evenimente*, trăsătură care, sintactic, corespunde posibilității de a selecta obiecte directe cu realizări nominale sau propoziționale.

În cele ce urmează, ne vom opri, în sens larg, la două tipare în care se angajează verbele de percepție *a vedea* și *a auzi* în limba actuală: tiparul propozițional (3.2.1.) și cel non-finit (3.2.2.).

3.2.1. Tiparul propozițional (conjunctiv)

- româna se distinge de franceză, precum și de alte limbi romanice (Nicula 2012: 149–150), în ceea ce privește structurile care exprimă percepția directă. În limba actuală, structurile care pot reda percepții senzoriale directe sunt cele cu indicativul (prin complementizatorii *că* sau *cum*), în concurență cu cele gerunziale (*infra*, 3.2.2).

- în româna actuală infinitivul nu este folosit contextul verbelor de percepție fizică;

- verbele *a vedea* și *a auzi* se caracterizează prin posibilitatea de a selecta, în condiții semantico-sintactice bine determinate, cei doi complementizatori prototipici din limba română, *că* și *să*.

- *a vedea* + *că*, semantism variat (percepție fizică directă / indirectă; p. cognitivă)

- (11) a. *Mă uit pe fereastră și văd că ninge.*
 b. *Văd că a nins.*
 c. *Văd că nu înțelege ce se petrece și încerc să-l iau deoparte și să-i explic.*

– *a vedea* + *să*, percepție cognitivă

3.2.2. Tiparul non-finit

- în relație cu infinitivul, verbele de percepție desemnează percepții cognitive (imaginare), de tipul *a vedea* „*a considera*”; într-o fază anterioară a limbii, existența infinitivului după verbele de percepție se poate explica prin influența limbii traducerii (franceza, de ex.);

- în relație cu gerunziul, verbele de percepție desemnează prototipic percepții directe, fizice (este, de altfel, modalitatea prototipică de exprimare a percepției directe în română); totodată, în anumite contexte, construcția formată din verb de percepție și gerunziu poate desemna o percepție *irrealis*, configurație în care gerunziul este în variație cu subjonctivul.

- în relație cu participiul, verbul *a vedea* exprimă, de obicei, percepții fizice; sunt și contexte determinate pragmatic în care structura redă o reprezentare cognitivă.

✓ **Rezultate parțiale:**

Verbele de percepție participă la structuri variate (cu complemente nominale, propoziționale sau cu realizări non-finite) în care pot exprima percepția directă sau indirectă (senzorială sau cognitivă).

Trecerea de la percepția directă la percepția indirectă se realizează compozițional, în funcție de trăsăturile semantice ale referentului din poziția obiectului direct, dar și de trăsăturile sau prezența în enunț a altor constituenți, și este supusă anumitor constrângeri. Anumite structuri exprimă doar percepția cognitivă (tiparele cu *a vedea* / *a auzi* + *să*), în timp ce altele sunt plurifuncționale, desemnând, în anumite condiții, fie percepția fizică (directă sau indirectă), fie percepția cognitivă.

În funcție de sensul senzorial sau cognitiv, verbele *a vedea* și *a auzi* se angajează în structuri concurente: când exprimă percepția fizică, directă sau indirectă, selectează drept complement gerunziul sau indicativul, iar, în contextele în care exprimă o reprezentare mentală, se construiesc cu subjonctivul sau, mai puțin frecvent, cu infinitivul.

Bibliografie selectivă

- Blume 1998 = Kerstin Blume, „A contrastive analysis of interaction verbs with dative complements”, *Linguistics*, 36, 2, p. 253–280.
 Densusianu 1961 [1938] = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Științifică.

- Frâncu 2009 = Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa Editorială „Demiurg”.
- GALR 2008 = V. Guțu Romalo (coord.), *Gramatica limbii române*, București, Editura Academiei Române.
- Goyens 2001 = M. Goyens, „L’origine des verbes français a construction dative”, în Lene Schøsler (ed.), *La valence : perspectives romanes et diachroniques*, Stuttgart, Steiner, p. 43–58.
- Levin 1999 = Beth Levin, „Objecthood: An event structure perspective”, în *Chicago Linguistic Society 35, Part 1: Papers from the Main Session*, p. 223–247.
- Næss 2009 = Åshild Næss, „Varieties of dative”, în Andrej Malchukov, Andrew Spencer (ed.), *The Oxford Handbook of case*, New York, Oxford University Press.
- Pană Dindelegan 1968 = Gabriela Pană Dindelegan, „Regimul sintactic al verbelor în limba română veche”, *Studii și cercetări lingvistice*, 19, 3, p. 265–296.
- Pană Dindelegan 2014 = Gabriela Pană Dindelegan, „Variație în construcția verbului în română veche”, în Zafiu, Rodica, Adina Dragomirescu, Alexandru Nicolae (ed.), *Limba română: Sincronie și diacronie în studiul limbii române. Actele celui de al 13-lea Colocviu internațional al Departamentului de Lingvistică (București, 13–14 decembrie 2013)*, Vol. I, *Gramatică. Fonetică și fonologie. Istoria limbii române, filologie*, București, Editura Universității din București, 2014, p. 155–175.
- Pană Dindelegan 2015 = Gabriela Pană Dindelegan, „The syntactic frame of verbs and syntactic variations”, în Gabriela Pană Dindelegan (ed.), *The Syntax of Old Romanian*, Oxford, Oxford University Press (sub tipar).
- Schøsler, Lene, 2008 = Lene Schøsler, „Argument marking from Latin to Modern Romance Languages. An illustration of *combined grammaticalisation processes*”, în Thórhallur Eythórsson (ed.), *Grammatical change and linguistic theory. The Rosendal Papers*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, p. 411–439.
- Troberg 2008 = Michelle Ann Troberg, *Dynamic Two-Place Indirect Verbs in French. A Synchronic and Diachronic Study in Variation and Change of Valence*, teză de doctorat, University of Toronto (document disponibil electronic, consultat la 15 februarie la URL: <https://www.google.ro/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&ie=UTF-8#q=Michelle+Ann+Troberg>).